

EGAN

SUPLEMENTO DE LITERATURA DEL BOLETIN
DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS

Dirección y Redacción: A. Arrúe, A. Irigaray y L. Michelena

Redacción: SEMINARIO URQUIJO DE FILOLOGIA VASCA
Palacio de la Diputación de Guipúzcoa - SAN SEBASTIAN

II Epoca

Vol. XXXIII

Enero-Diciembre, 1973

Pablo Nerudaren poema baten itzulpen polemikoa

Zenbaitek garbizaletasun, zenbaitek garbizalekeria eta zenbaitek purismo deitzen duten mugimenduak, mendez-mende irauten zuen literatur-tradizio bat apurtu zuen. Literatur-tradizio hau mendez-mende areagotuz zihoan euskal literaturaren deskulturizazio-prozesu baten ondorioz oso ahuldurik aurkitzen zen 1900 inguruan, eta gertaera honek lagundu egin zuen lehen aipatu dugun apurketan. Baina purismoak, nahiz prestijioaren mailan arrakastaren bat lortu zuen, ez zuen lortu (ez eta ere serioki ahalegindu) euskara kultur-hizkuntza bat bilakatzea, eta eraiki zuen hizkuntza literarioa, zaharra baino desegokiagoa eta ahalmen gutiagokoa agertu zen bere eginkizunean. Horregatik, argi ikusi da azken urte honetan, euskera serioki kultur-hizkuntza bilakatu nahi denean, tradizio zaharrera itzultzeko beharra. Hildo honetan, gaurko literatur-hizkuntza bereganatuz doa zaharrrak zituen alde positiboak, ortografian, deklinabidean eta batez ere hiztegi mailan. Baina joskeraren eta sintaxisaren mailan (beharbada mailarik premiatsunean) ezer gutxi egin da. Euskaraz idazten duen orok ongi daki maila horretan aurkitzen dituen behaztopa izugarrien berri. Baina batasunaren eta kultur-hizkuntzaren ordu honetan literatura zaharrek gauza asko irakats diezakegu, ez soilik hitzei dagokion puntuan baizik are sintaxisari dagokionean.

Nere saio honek, igaz egin nuen *Kandidorenak* bezala, sintaxis zaharrak izan dezazkeen abantailak kasu konkreto batetan ager-araztea da. Euskal sintaxis zaharrean ez da dena on eta egoki gaur eguneko literatur-estilo guzietarako. Horrek ez du esan nahi, egin dugun bezala (aho-hizkuntzaren joskera omen dena literatur-hizkuntzari osoki ezarri nahiz), hura guztiz baztergarria denik.

Gure saiorako, Pablo Neruda hego amerikar poeta hil-berriaren *Canto Generaleko* VII zatiko poema bat hautatu dugu, gure itzulpean aurkitu ditugun behaztopoak eta hautatu ditugun soluzioak adieraziz. Batek baino gehiagok, hori ez dela euskal-joskera esan duke. Baina kontua hain zuzen hau da: «erdal-joskera» errespetatzen ez duen erdal poema guztiz zail baten itzulpenak ekartzen dituen zenbait kuestioz eztabaidatzea.

Hona poemaren texto orijinala:

OCEANO Si tu desnudo aparecido y verde,
si tu manzana desmedida, si
en las tinieblas tu mazurca, dónde
está su origen?
Noche
más dulce que la noche, sal
madre, sal sangrienta, curva madre del agua,
planeta recorrido por la espuma y la médula:
titánica dulzura de estelar longitud:
noche con una sola ola en la mano:
tempestad contra el águila marina,
ciega bajo las manos del sulfato insondable:
bodega en tanta noche de invasión y sonido,
catedral enterrada a golpes en la estrella.

Hay el caballo herido que en la edad de tu orilla
recorre, por el fuego glacial substituido,
hay el abeto rojo transformado en plumaje
y desecho en tus manos de atroz cristalería,
y la incesante rosa combatida en las islas
y la diadema de agua y luna que estableces.
Patria mía, a tu tierra
todo este cielo oscuro!
Toda esta fruta universal. toda esta
delirante corona!
Para ti esta copa de espumas donde el rayo
se pierde como un albatros ciego, y donde el sol del Sur
se levanta mirando tu condición sagrada.

- 1) Si tu desnudo aparecido y verde,

Baldin perpausaren hasieran ezartzen dugu, joskera zaharraren eta mugaz bestaldeko gaurkoaren arauera. Hala erabiltzen zen Gipuzkoan bertan aurreko mendeetan eta hala erabiltzen dute ere gaurko zenbait idazlek: *ekartzen baldin badu gabe, baldin ekartzen badu*. Gainera, Nerudaren poeman aditza falta delarik ezin daiteke beste modutara itzul. *Desnudo* adjektiboak sustantibo bezala funtzionatzen du textoan. Horrela eginen dugu guk ere. Dena dela bi posibilitate geratzen zaizkigu ahapaldia itzultzeko: *Baldin zure biluzia agertua eta berdea* ala *Baldin zure biluzi agertua eta berdea*. *Desnudo* eta *aparecidoren* artean komarik ez baita agertzen, bigarren moldea hautatu dugu azkenean. Ahapaldia horrela geratzen da:

Baldin zure biluzi agertua eta berdea,

- 2) si tu manzana desmedida, si

Baldinen problema aurreko puntuan erabaki dugularik, zati honek ez du ezer berririk planteatzen, *desmedidaren* itzulpena ezik. Hitzez-hitzezko euskaratze bat egiten saiatzen garelarik eta *desneurrik* erdarakoaren sentsua ez duela ikusirik, emerjentziatzko soluziobide bezala *neurritz gaineko* hautatu dugu, *izugarriren* sentsua gordatzen duelako, eta, *neurriren* bitartez *desmedidoren* oihartzun semantiko eta formalak ez dituelako galtzen. *Baldineri* buruz erabaki dugunak poemaren estruktura errespetatzea permetatzen digu, autoreak ahapaldiaren akabantzan (hurrengoaren hasieran ezarri beharrean) ezarri duen *si* horren balio poetikoa galdu gabe. Ahapaldia honela geratzen da:

baldin zure sagar neurritz gainekoa, baldin

- 3) en las tinieblas tu mazurca, dónde
está tu origen?

Zatiaren problema bakarra *estáren* itzulpenean datza. Beharbada intuizioz, *da* aukeratu dugu:

ilunpetan zure mazurka, non
da zure etorkia?

- 4) Noche
más dulce que la noche,

Lehendabiziko *nochea* mugagabe uzten dugu, bigarrena mugatuz. *Dulce* itzultzeko *gozo* erabili dugu, *dultzeren* literatur-tradizio guztiz apurra gogoan harturik. *Gaua baino gozoagoa* perpausak, adjektibo bezala funtzionatzen du. Beraz, sintaxis zaharrea guztiz usu zen molde bat erabiliaz sustantiboaren ondoan ezartzen dugu. Sintaxis zaharrea joera bat nabari da, adjektiboak beti sustantiboaren atzean joan behar duela dion erregela talde adjektibaletara hedatzen duena. Horrela Axularrek, «memorio handi bat, borondate *onera, ohorera, eta prestutasunera erori bat*» (Gomendiozko karta) (1). Horrela gaur egun erabiltzen diren konstrukzio aldrebes eta astunak baztertzen ditugu, adibidez, «gaua baino gozoago(a) den gau(a)». Ahapaldia honela geratzen da:

Gau
gaua baino gozoagoa,

- 5) sal
madre, sal sangrienta, curva madre del agua,

Poemaren sentsuak ematen digu aditzera *sal gatz* bezala itzuli behar dela eta ez *atera zaite* bezala. Bestalde, *madrek* adjektibo bezala funtzionatzen du. *Curva* itzultzeko kurba hautatu dugu, *makur* orain arte adjektibo bezala erabilia izan denak ez duelako oraino sustantibo bezala nahiko tradizio, eta normalki sustantibo den *ama* adjektibatu baten aurrean ahapaldiaren sentsua asko ilunduko lukelako. Beraz:

gatz
ama, gatz odoltsua, uraren kurba ama,

- 6) planeta recorrido por la espuma y la médula:

4) zatiko kasu berbera aurkitzen dugu, joserka adjektibalari dagokionez. *Aparrak eta muinak* eta ez *aparrak eta muinaz*, idazten dugu, lendabizikoa delako dudarik gabe formarik jatorrena. *Recorrido* itzultzeko *ibili* aktiboa hautatu dugu, *errekorraturen* literatur-tradizioaren faltaz oharturik.

planeta aparrak eta muinak ibilia:

(1) Erregela honen salbuespen bakarra Etxeberri Ziburukoaren obran aurkitzen da non nahiko erabiliak baitira "trebe moldez" erako joskerak. Baina joera ez zen literatur-tradiziara iragan.

7) titánica dulzura de estelar longitud:

Perpaua honek problema asko sortzen du. *Dulce* esateko gozo aukeratu dugularik, *dulzurarako gozotasun* hautatu dugu. *Estelar* itzultzeko *izartiar* pentsatu genuen lehenik, bina egokiago iruditu zaigu *izar-* erabiltzea. Perpaua honela gera daiteke: *gozotasun tita-niko izar-luzerazkoa*. (*Titan-gozotasun* ere erabil zitekeen baina bere-hala baztertu dugu). Azkenean, eta euskal bertsioan orijinalak ez zuen aurreko ahapaldiarekiko kidetasun erritmiko bat agertzen delarik, honela utzi dugu:

izar-luzerazko gozotasun titanikoa:

8) noche con una sola ola en la mano:

5) eta 7) zatitan erabili ditugun arrazoi berberetatik honela itzuli dugu:

gau uhain bakar batekin eskuan:

9) tempestad contra el águila marina,

8) zatian bezala, *itsas-* hautatu dugu *marina* emateko. Ahapaldia honela itzul daiteke: *itsas-arranoaren kontrako ekaitz*. Baina aurreko ahapaldietan nabari den erritmoa errespetatu nahiz, sustantiboa aurrean ezarri dugu:

ekaitz itsas-arranoaren kontra,

10) ciega bajo las manos del sulfato insondable:

Ahapaldi honetan beste arrazoi bat aurkitzen dugu aurrekoetan erabili dugunaren alde: *ciega* textoan adjektiboa da eta *aguilari* dagokio. Beste ordenak tarte handiegi bat uzten zuen hurbil egon behar duten elementuren artean. *Ciega* ezin dugu *itsuren* bidez itzul, euskaraz, jeneroaren marka falta delarik, sustantibotzat har dedin arriskua baitago. Ezinbestean, *itsurik* hautatu dugu. Dena dela, anbiguitatea ez da euskal textoan gainditzen, zeren honen analisis gramatikalaren arauera, *itsurik* berdin dagokioko *ekaitzi* nahiz *arranori*. Berrez, ahapaldi honek aurrekoaren barnean, *ekaitz* eta *itsas-arranoren* artean joan beharko luke. Baina orduan «aurkitzen du», «dagoen» edo horrelako sostengarriren bat beharko litzake, texto orijinalan

aurkitzen ez dena eta poemaren estruktura eta balio osoa kolokan uzten duena. Itsas-arranoaren ondoan, multzo adjektibal bezala, ezin dezakegu kasu honetan jar, *kontrak -ren* sufinoa eskatzen baitio hari.

Argi ikusten dugu itzulpenaren ahultasuna puntu honetan, baina ez dugu soluzio egokiagorik aurkitzen:

itsurik sulfato sondagaitzaren eskuen pean:

- 11) bodega en tanta noche sepultada,

Aurreko zatietan esanaren arauera horrela geratzen da:

bodega hainbeste gau ehortzitan,

- 12) corola fría toda de invasión y sonido,

Todaren funtzioa ilun geratzen da orijinallean. Iluntasun hau itzulpeneratzeke *dena* aukeratu dugu lehenik. Baina erlatiboaren forma sustantibatutzat har daitekeela gogoan harturik, *osorik* hautatu dugu:

korola hotza osorik inbadiketaz eta soinuaz,

- 13) catedral enterrada a golpes en la estrella.

Ahapaldiak ez du problema berririk sortzen. *Enterrado* itzultzeko *lurperatu* aukeratu dugu, *neurritz gaineko*-ri buruz aipatu ditugun arrazoiak gatik:

katedral kolpeka izarrean lurperatua.

- 14) Hay el caballo herido que en la edad de tu orilla
recorre, por el fuego glacial substituido,

Hay hau itzultzeko, texto orijinalari ezartzen dion anbiguitate-giroaz oharturik, *ba da* aukeratu dugu. Berezirik idazten dugu, Euskaltzaindiaren gomendioaren kontra (nahiz haren esanetara etortzen saiatzen garen beti), kasu honetan *bada* konjuntzioarekin eta are kondizionalarekin nahas daitekeelako, textoak mostrapuzten duen agramatikaltasunaren ondorioz. Bestalde, *recorre* aditzak eskatzen duen objekto direktoa (edo zenbaiten sinbologian SN₁ delakoa) ez da textoan ageri. Euskal itzulpenean agramatikaltasun-faktore honek ezartzen duen anormaltasun-giroa areagotu egiten da, *recorrer* itzultzeko

aukeratu behar izan dugun *ibili du* espresioak duen tradizio urria gatik. Halaber, *por el fuego glacial sustituido* perpausak ez du marka formal esplizitorik agertzen gatik ala *barna* baten aurrean ote gauden jakiteko. Textotinguruaren sentsua gatik, intuitiboki bigarren ikuspegia hautatu dugu. Lehen ahapaldiko erlatiboa euskaratzeko, kasu honetan, *-n* sufixoa aukeratu dugu, baina perpausa erlatiboa sustantiboaren ondoan ezarririk, arrazoï erritmikoren gatik. *Sustituido* itzultzeko ezinbestean *aldatu* erabili dugu, nahiz orijinalkoa baino jeneralagoa (eta, beraz, ez-espresiboagoa) den. *Glacialentzat*, *estelar* eta *marinarentzat* esana erabili dugu. Perpausa honela geratzen da:

Bada zaldi zauritua, zure ertzaren adinean
ibiltzen duena, jela-su aldatua barna,

15) hay el abeto rojo transformado en plumaje

Transformado itzultzeko, Urretavizcaya eta besterekin, *itzuraldatua* erabili dugu, nahiz hitz hau *tranfigurado* (Duvoisin) eta *metamorfoseado* (Kintana eta beste) ere den. Ez dugu esan nahi, noski, euskal-hitz bakoitzak bere erdal itzulpena izan behar duenik. Salatu nahi duguna zenbait euskal hitzen hedadura semantiko zabalegia da, hizkuntzari zenbait alorretan (asko matizatzea eskatzen duten alorretan hain zuzen) matizatzeo ahalmena ahultzen diona. Ahapaldia, *lumaian itxuraldatutako abeto gorria* eta horrelako konstruzioak eskatzen dituzten sufixoen astuntasuna baztertuz, honela geratzen zaigu:

bada abeto gorria lumaiian itxuraldatua

16) y desecho en tus manos de atroz cristalería,

Atroz itzultzeko ezinbestean krudel erabili dugu. Ahapaldi honetan euskal bertsioan sortzen diren anbiguitateak baztertzeo orden hau hautatu dugu:

eta kristaleria krudelezko zure eskuetan desegina,

17) y la incesante rosa combatida en las islas

Incesantek, gorago aipatu ditugun problemak sortzen ditu. Ezinbestean, *cesar* itzultzeko, *bukatu* edo horrelako zerbait gabe, *gelditu* hautatu dugu, nahiz egiten dugun mozqueta semantikoaz ohartzen garen, ez dugulako hoberik aurkitu. *Combatidarentzat*, *guduren* literatur-tradizio ukaezina gogoan edukirik, *gudukatu* erabili dugu, Etxeberri Ziburukoak eta bestek bezala. Ahapaldia honela geratzen da:

eta arrosa geldigaitza isletan gudukatua

- 18) y la diadema de agua y luna que estableces.

Estableces itzultzeko *ezarri* hautatu behar izan dugu. Bestalde, euskal bertsoan sortzen den barne-errima apurtzeko (orijinalean agertzen ez baita), orden hau aukeratu dugu:

eta ezartzen duzun ur eta ilargizko diadema.

- 19) Patria mía a tu tierra
todo este cielo oscuro!

Orijinaleko berezitasun sintaktikoa euskarapenean begiratzeko, multzo indirektoarentzat (zenbaiten sinbolojian, SN₂) haren ordena errespetatzen dugu. *Todo oso* itzuli dugu, noski:

Aberri nirea, zure lurrari
zeru ilun oso hau!

- 20) Toda esta fruta universal, toda esta
delirante corona!

Lehendabiziko *todoa*, intuizioz, *guztiren* bitartez itzuli dugu. *Delirantek* problema soluzionagaitz bat ekarri digu. Azkenean, eta nahiz aitortzen dugun hitzaren literatur-tradizio gabezia osoa, *delirant* hautatu dugu. Perpaua ahapaldietan ebakia geratzen da eta halaber euskal itzulpenean nahiz ez era berean:

Fruta unibertsal guzti hau, koroe delirant
oso hau!

- 21) Para ti esta copa de espumas donde el rayo
se pierde como un albatros ciego, y donde el sol del Sur
se levanta mirando tu condición sagrada.

Copa de espumasek anbiguitate semantiko ba agertzen du; ez dakigu kopa «aparrez egina» ala «aparrez betea» den. Nerudaren poemagintzaren sentsuak lehen posibilitatea hartzera bultzatzen gaitu. Orijinalaren erritmoa eta balio poetikoa gordatzeko soluziobide bakar bezala, non erabiltzen dugu bi perpaua subordinatuak itzultzeko. Joera hau literatura zaharreko nabarienetatik bat da eta Li-zardi, euskal poeta handiaganaino heltzen da: Adibidez *Ondar go-*

rrin, haren poema gorenaren laugarren partean: «Itsasoak bai-baitu [...] / [...] / legor bat [...] / Eguzki nondik sar atsedenean...»
Zatia honela itzuli dugu:

Zuretzat aparrezko kopa hau non arraioa
galtzen baita albatros itsu bat bezala, eta non Hegoko eguzkia
jeikitzen baita zure izaera sakratuari behatuz.

Hona poema osoaren itzulpena:

OZEANO Baldin zure biluzi agertua eta berdea,
baldin zure sagar neurritz gainekoa, baldin
ilunpetan zure mazurka, non
da zure etorkia?
Gau
gaua baino gozoagoa,
ama, gatz odoltsua, uraren kurba ama.
planeta aparrak eta muinak ibilia
izar-luzerazko gozotasun titanikoa:
gau uhain bakar batekin eskuan:
ekaitz itsas-arranoaren kontra,
itsurik sulfato sondagaitzaren eskuan pean:
bodega hainbeste gau ehortzitan,
korola hotza osorik inbadiketaz eta soinuaz,
katedral kolpeka izarrean lurperatua.

Bada zaldi zauritua, zure ertzaren adinean
ibiltzen duena, jela-su aldatua barna,
bada abeto gorria lumaian itxuraldatua
eta kristaleria krudelezko zure eskuetan desegina,
ata arrosa geldigaitza isletan gudukatua
eta ezartzen duzun ur eta ilargizko diadema.
Aberri nirea, zure lurrari
zeru ilun oso hau!
Fruta unibertsal guzti hau, koroe delirant
oso hau!

Zuretzat aparrezko kopa hau non arraioa
galtzen baita albatros itsu bat bezala, eta non Hegoko eguzkia
jeikitzen baita zure izaera sakratuari behatuz.

IBON SARASOLA.
Bartzelonan, 1973/10.